

УДК 340

ЦИМБАЛЮК В.С., доктор юридичних наук, с.н.с., завідуючий науковим відділом теорії та історії інформаційного права
Науково-дослідного інституту інформатики і права
Національної академії правових наук України

НАУКОВО-ОСВІТНЄ ПРАВО УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ, КОНЦЕПТУАЛЬНІ, ДОКТРИНАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ДО СТРАТЕГІЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ КРАЇНИ

***Анотація.** У статті пропонуються до розгляду окремі результати дослідження науково-освітнього права України: його методологічні, концептуальні, доктринальні положення для удосконалення законодавства, як основи стратегії державної науково-освітньої політики інноваційного розвитку країни в умовах формування Глобального Суспільства Знань, як сегменту Глобального Інформаційного Суспільства.*

***Ключові слова:** право, наука, освіта, науково-освітнє право.*

***Аннотация.** В статье предлагаются к рассмотрению отдельные результаты исследования научно-образовательного права Украины: его методологические, концептуальные, доктринальные положения для совершенствования законодательства, как основы стратегии государственной научно-образовательной политики инновационного развития страны в условиях формирования Глобального Общества Знаний, как сегмента Глобального информационного общества.*

***Ключевые слова:** право, наука, образование, научно-образовательное право.*

***Summary.** The article offered to the individual results of the study of scientific-educational Law of Ukraine: its methodological, conceptual, doctrinal provisions to improve legislation as the basis for the strategy of public policy research-educational innovation development in the emerging Global Society of Knowledge, as a segment of the Global Information Society.*

***Keywords:** law, science, education, scientific-educational law.*

Постановка проблеми. За часів новітньої історичної незалежності України активно серед наукової, освітянської, науково-освітянської громадськості, політиків йдуть дискусії, полеміки, суперечки стосовно державної політики у сфері науки, освіти, просвіти, виховання громадян, як проявів подальшого розвитку національної культури, що сформувалася на єдності багатоманітностей проживаючих у країні її громадян. При цьому розвій думок, ідей стосовно подальшої долі науки та освіти поширюється від концепцій їх національної меншовартості, ущербності стосовно Західних чи Східних країн, до возвеличення власних здобутків з відкиданням можливих окремих недоліків. З цього випливає перша проблема, що можна сформувати у питанні: де істина між правдами, що обґрунтовуються різними їх апологетами?

Друга проблема випливає з того, що в умовах економічної, соціальної та політичної кризи в Україні окремими особами «козлом-відбувайлом» всіх негараздів в країні робиться вітчизняна наука та освіта, їх організація та здійснення як проявів, видів суспільної інформаційної діяльності. При цьому такі «критики» кивають на організацію науки і освіти у передових економічно розвинутих країнах Західної Європи, США, Китаю, Японії, мовляв, от у них все добре, тому вони і лідери глобального розвитку. При цьому такі апологети іноземщини не помічають, чи не володіють знаннями

стосовно того, що в умовах Глобального Суспільства Знань наука та освіта переважно стандартизуються, спеціалізуються та синхронізуються під впливом глобальних технологій телекомунікації, але зберігають свої самобутність, культуру, традиції, мову.

Таким особам пропонується звернути увагу на історичний досвід: коли стародавні греки стратили Сократа за те, що той, мовляв, своїм навчанням погано впливав на виховання молоді, своїх учнів, з якої вийшли сатрапи народу, погані державні діячі та політики. При цьому вони не хотіли бачити і тих, наприклад Платона та інших йому подібних, хто прославив культуру науки стародавніх Афін, що стала надбанням й інших наступних цивілізацій людства. Своєю смертю Сократ довів, що наука та освіта не є тими чинниками, що визначають невігластво окремих неуків, які дориваючись до влади вершать погану долю народу: скільки дурня не вчи, від цього він розумнішим та мудрішим не стає і не стане. Також Сократ своїм вчинком довів, що наука та освіта окремими особами може бути як на користь суспільству так і на шкоду йому. Отже, у ретроспективі, можна зазначити, що статус освіченості (наявність кількості дипломів, атестатів тощо) ще не означає, що людина є порядною, інтелігентною, розумною та мудрою незалежно від сфери її діяльності, як і не означає, що освіта, що була надана цій людині є доброю чи поганою.

Як свідчить світовий досвід людства, у різних історичних культурах народів наука, як основа навчання (навчання) через освіту серед людей мали і мають різні традиції, звичаї, правові форми їх відображення. Не є виключенням з цього і наука та навчання через освіту та просвіту в умовах так званого, сучасного Глобального Інформаційного Суспільства, яке має нині такий атрибутивний сегмент, що сформований за предметною ознакою - Глобальне суспільство знань [1].

Навчання, як прояв виховання, культури здобуття і передачі інформації у статусі знань між людьми було, є і буде завжди актуальною, суспільно-значимою темою. Воно відображує невід’ємну рисою існування будь-якого розумного соціуму, його життєдіяльності через здібності, уміння, навички здобуття та застосування знань суб’єктами цього соціуму та суспільства в цілому на своє благо та благо людства.

У порядку постановки проблеми в загальному вигляді звернуто увагу на те, що з точки зору правознавства, в Україні, як і в будь-якій сучасній цивілізованій країні, вже існує певна правова база визначення і регулювання суспільних відносин стосовно науки, освіти, просвіти як чинників відображення культури людини, громадянина, окремих соціальних формувань, суспільства, держави [2].

Аналіз наукових джерел, публікацій де відображаються результати досліджень правових та інших аспектів науки та освіти, як видів інформаційної діяльності у суспільстві свідчить, що їм, як об’єктам правовідносин в Україні та за кордоном приділено багато уваги. Серед них особливу увагу звернуто на окремі [1-7].

Науковцями, у різних галузях, напрямках, проходилися і проводяться відповідні дослідження щодо різних питань, аспектів, контентів суспільних відносин пов’язаних із науково-освітньою діяльністю, у тому числі й різних галузях юриспруденції [3].

Але, не зважаючи на це, правова база науки та освіти в Україні, зокрема на рівні спеціального законодавства, має тенденцію до бурхливих і нерідко суперечливих змін під впливом різних концепцій, що фрагментарно, еkleктично формуються з різних теорій і визначаються як доктрини, а отже і зумовлюють внесення різноманітних ситуативних доповнень під впливом правового нігілізму, юридичної ентропії окремих розробників нормативно-правових актів безсистемно. У результаті цього та інших, суб’єктивних, чинників, не завжди визначаються системні правові ознаки, а також не завжди відображаються потреби та інтереси забезпечення життєдіяльності людини,

громадянина, окремих соціальних спільнот, суспільства, держави, міжнародного співтовариства [4, с.166-169].

Правові питання щодо трансформації Глобального Інформаційного Суспільства, зокрема його сегменту – Глобального Суспільства Знань нині об’єктивно розглядаються як основа інноваційного розвитку України. Це та інше у свою чергу викликає потребу поглиблених комплексного змісту наукових розвідок та формування фундаментальних, методологічних, доктринальних, концептуальних, теоретичних положень, що серед іншого мають знайти відображення у подальшому системному розвитку законодавства України про науково-освітню діяльність та забезпечення через нього науково-освітньої державної політики, її стратегії в країні.

Мета цієї публікації – ознайомлення зацікавлених науковців та практиків з окремими результатами науково-дослідної роботи щодо науково-освітнього права в межах теми «Теоретико-правові основи формування і розвитку інформаційного суспільства» (РК УкрІНТЕІ № 0113U003154), що здійснюється у Науково-дослідному інституті інформатики і права Національної академії правових наук України.

Ця тема є продовженням багаторічних наукових досліджень пов’язаних із систематизацією інформаційним правом, у тому числі із вирішенням проблем кодифікації законодавства України про інформацію, систематизації його складових стосовно загальних, особливих та спеціальних положень, у тому числі тих, що знайшли відображення у Конституції України та окремих спеціальних законах, як прояв української наукової школи інформаційного права та правової інформатики.

Виклад окремих основних положень дослідження пропонується з того, що методологічна база дослідження науково-освітнього права визначається на розгляді суспільних відносин щодо знань відповідно до теорії гіперсистем у праві. За цією теорією науково-освітнє право розуміється як сегмент великої, складної система права – множини норм правил поведінки, що виникають, здійснюються і припиняються у ході науки та освіти, як тісно взаємопов’язаних видів інформаційної діяльності суб’єктів до конкретних об’єктів суспільних відносин, що консолідує предметом мають знання.

Концептуально науково-освітнє право пропонується розглядати як підгалузь спеціальної частини інформаційного права, де структуруються суспільні відносини, норми правил поведінки за об’єктною ознакою – видами інформаційної діяльності.

Застосовуючи матричний підхід до розгляду права, як соціального феномену, доктринально науково-освітнє право за сутністю пропонується розглядати у єдності трьох його проявів, що структуровані за об’єктною ознакою - науки та освіти, що є умовно взаємопов’язаними видами інформаційної діяльності: сфера (чи середовище, чи напрямку) суспільних відносин щодо такого об’єкту (предмету) як знання; напрямок відповідних комплексних міжгалузевих досліджень у складі юридичних наук; навчальна дисципліна покликана передавати формалізовані наукові знання через освіту, навчання.

З точки зору методології позитивного права, відображеної на законодавчому рівні, в Україні за змістом науково-освітнє право реалізується у двох тісно пов’язаних між собою проявах, поєднує у собі два напрямки (чи види) спеціальної інформаційної діяльності: науку та освіту.

Предметною ознакою науки та освітити як видів інформаційної діяльності є їх спільний об’єкт правовідносин – інформація у вигляді (правовому статусі) знань.

Традиційно в новітній незалежній Україні, як і в деяких інших суверенних країнах, склалася практика публічно-правового визначення основ і регулювання суспільних відносин щодо науки та освіти на рівні спеціального галузевого законодавства, а саме двох систему утворюючих його спеціальних законів: Закону

України «Про освіту» [8]; Закону України «Про наукову та науково-технічну діяльність» [9]. Консолідуючим чинником для них юридично є норми-принципи визначені у Конституції України [10].

Такі концептуальні положення дозволяють розуміти системні ознаки науково-освітнього права з точки зору теорій публічного і приватного права, позитивного і природного права, а також структурувати складні взаємозв'язки норм правил поведінки щодо знань, у їх юридичній площині визначення, регулювання, охорони і захисту, для забезпечення життєдіяльності людини, громадянина, соціальних спільнот, суспільства, держави та міжнародного співтовариства.

Суб'єктною галузевою ознакою науково-освітнього права є наявність спеціального правового статусу консолідованих його ключових учасників: ті, хто займаються наукою, навчанням, освітою (вчителі, науковці, освітяни, науково-педагогічні працівники, наставники, інструктори, тренери та інші їм подібні за сутністю), а також ті, хто навчається (учні, студенти, курсанти, бакалавранти, магістранти, аспіранти, ад'юнкти, інтерни, докторанти, стажери та інші їм подібні).

Умовно окремих суб'єктний склад науково-освітнього права становлять ті, хто забезпечує організацію для комунікації тих, хто навчає та тих, хто навчається. Серед них пропонується у першу чергу визначити тих, хто безпосередньо за спеціальним правовим статусом здійснює забезпечення організації та керівництво функціональних науково-освітніх структур (наукових, освітніх, науково-освітніх закладів), у відповідному їх правовому статусі. Для прикладу, серед них слід відзначити таких як: ректори, проректори, декани, завідувачі підрозділів та інші подібні до них за правовим статусом особи.

Специфікою науково-освітнього права є визначення суб'єктних правових ознак організаційних формувань забезпечення наукового та освітнього процесів, як проявів суспільно-корисного промислу високо-інтелектуальної діяльності щодо здобуття, отримання, формалізації, передачі знань, умінь та навичок їх збереження і застосування. Серед них: наукові (дослідницькі) установи, академії, інститути, університети, факультети, школи, ліцеї, училища, коледжі та інші.

Застосовуючи сучасні методи інформатики було з'ясовано, що загальний масив нормативно-правових актів щодо інформаційної діяльності пов'язаної із знаннями в Україні (перш за все з наукою й освітою), де визначаються приписи, дозволи і заборони стосовно неї, становить 5000 документів.

Прикладний системний аналіз зазначених джерел засвідчив, що за методами правового визначення, регулювання, охорони і захисту науково-освітньої сфера, як консолідований об'єкт правовідносин має присутність у всіх провідних галузях права (конституційному, адміністративному, цивільному та кримінальному праві) та багатьох комплексних і спеціальних галузях права.

З позитивістської точки зору на право, враховуючи значимість знань, здобуття їх через науку та освіту, суспільні відносини щодо них у нашій країні, як і в багатьох інших країнах, мають конституційно-правовий статус. Так, у Конституції України безпосередньо були визначені серед інших такі норми-принципи як: рівність прав жінки і чоловіка у здобутті освіти і професійній підготовці (ст.24); жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням (ст.28); кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст.57); незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності (ст.68) тощо.

Окремо звернуто увагу на ст. 53. Конституції України прямо визначено норму-принцип природного права будь-якої людини, що кожен має право на освіту. При цьому

конституційно зазначено, що повна загальна середня освіта є обов'язковою. Там же також зазначено, що держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах; розвиток дошкільної, повної загальної середньої, позашкільної, професійно-технічної, вищої і післядипломної освіти, різних форм навчання; надання державних стипендій та пільг учням і студентам. Також Основний закон України встановлює, що громадяни мають право безоплатно здобути вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах, але на конкурсній основі тощо.

У контексті проблематики дослідження окремо пропонується звернути увагу на взаємозв'язок положень у ст. 54 Конституції України, де зазначено, що громадянам гарантується свобода літературної, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. Кожний громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

У ході дослідження особлива увага звернута на імперативне конституційне положення, що держава сприяє розвитку науки, встановленню наукових зв'язків України зі світовим співтовариством.

У контексті наукового дослідження також звернуто увагу на прояв науки та освіти як проявів культури людини, соціальних спільнот, суспільства, народу, нації, держави, їх культурної спадщини. У такому сенсі пропонується розглядати конституційну норму про те, що в Україні культурна спадщина охороняється законом. Держава забезпечує збереження історичних пам'яток та інших об'єктів, що становлять культурну цінність, вживає заходів для повернення в Україну культурних цінностей народу, що знаходяться за її межами.

У порядку перспектив подальших досліджень науково-освітнього права України заслуговують на увагу не завжди добрі традиції практики делегування повноважень законодавцем органам виконавчої влади, зокрема з урахуванням положень п. 6 ст. 92 Конституції України, де безальтернативно зазначено, що виключно законами України визначаються засади регулювання виховання, освіти, культури.

З точки зору юридико-догматичного підходу виникає питання наскільки правомірною відповідно до положень Конституції України є нормотворча (підзаконна) діяльність органів виконавчої гілки влади стосовно науки та освіти. Стаття 92 Конституції має імперативний зміст, тобто не передбачає надання (делегування) законодавцем органам виконавчої влади визначати обмеження прав через встановлення додаткових обов'язків громадянам в супереч конституційним положенням, у тому числі у спеціальних законах держави. У даному контексті розглядається правомірність окремих положень спеціального законодавства та підзаконних актів відповідно до концепції природного права верховенства прав людини.

Як приклад конфлікту конституційним положенням щодо прав та обов'язків громадян у сфері науки та освіти можна розглядати окремі дискримінаційні положення фактичної державної політики стосовно мови в сфері науки та освіти, що можна розглядати як загрозу національній безпеці: надання пріоритету одній іноземній мові формалізації знань в Україні та обов'язковості присутності наукового та освітянського середовища у певному мовному інформаційному просторі.

Відповідно до положень ст. 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те,

що не передбачено законодавством. Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені перш за все Конституцією, а вже потім прийнятих на основі її норм-принципів, декларацій законами України.

А у ст.10 Конституції України імперативно (безальтернативно) зазначено, що державною мовою в Україні є лише українська мова. Поряд із цим зазначається, що держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, не виняток з цього і застосування мови в науково-освітній сфері.

При цьому в державі гарантується вільний розвиток, використання і захист інших мов національних меншин України, держава лише сприяє вивченню мов міжнародного спілкування, але не має права надавати якійсь з іноземних мов преференцій. В Україні громадянам має забезпечуватися добровільне застосування всіх мов, що гарантується Конституцією України та визначається лише законом, а не підзаконними актами. Стосовно положень зазначеної статті Основного Закону свого часу було здійснено офіційне тлумачення Рішенням Конституційного Суду (№ 10-рп/99 від 14.12.1999р.).

У ст. 11 Основного Закону України розвиваються положення попередньо зазначених конституційних норм-принципів прямої дії: держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин України. З точки зору природного права зазначені норми принципи мають бути реалізовані і у науково-освітній сфері країни.

У контексті інституціонального зв'язку науково-освітнього права слід розглядати і положення-принципи права визначені уст.12 Конституції України, де зазначено, що Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави. Тобто, для формування україномовного інформаційного простору науки та освіти в Конституції України передбачається стратегія державної політики стосовно розширення цього простору не тільки у кордонах держави, але і за її межами. Наслідком неврахування зазначених положень у державній інформаційній політиці, у тому числі у сфері науки та освіти стало те, що нині називають гібридною інформаційною війною проти суверенітету, державності України, формування у окремих громадян, їх груп, спільнот нашої країни комплексу меншовартості, підлабунства з рабськими ознаками перед іноземщиною, безкарним хаяння своїх історичних культурних, у тому числі наукових, освітянських надбань тощо окремими чиновниками, політиками, можновладцями, громадськими діячами, які виступають агентами впливу геополітики інших держав. Це нині вже слід розглядати як реалізовані виклики, загрози національній безпеці української держави.

Висновки щодо окремих результатів дослідження пропонуються такі:

1. У загальній теорії права існує постулат, що важливим атрибутом будь-якого прояву права є, поряд з об'єктом (об'єктами), суб'єктами, змістом правовідносин, їх тіло - предмет. У теорії права існує аксіома: немає тіла (предмету) немає і права.

На доктринальному рівні у науково-освітньому праві його предметом пропонується вважати знання. Парадоксально, але у чинних законах України про науку і освіту немає визначення їх предмета: універсального формулювання терміну «знання». Дослідження енциклопедичних, словникових та спеціальних наукових публікацій засвідчило про неоднозначність розуміння терміну «знання», його формулювань. Зрозуміло, що для практики правовідносин таке є несприйнятливим, зокрема у разі виникнення деліктних проявів тощо, що фактично створює умови неможливості охорони і захисту державою

національного науково-освітнього простору.. У зв'язку із зазначеним на розгляд наукової громадськості та практиків, законотворців стосовно науково-освітньої сфери, пропонується таке доктринальне розуміння і формулювання предмету права – знання, що нагально має знайти відображення як у Законі України «Про інформацію», так і в спеціальному законодавстві, в першу чергу Законі України «Про освіту» та Законі України «Про наукову та науково-технічну діяльність».

Знання – це вид інформації, що визначає культуру умінь, навичок, прояву здібностей суб'єктів суспільних відносин для виховання чи самовиховання, у тому числі у ході науки, освіти, просвіти, самоосвіти, для задоволення власних життєво важливих потреб та інтересів у часі, колу осіб та середовищі свого існування.

2. Для подальшого формування правових аспектів трансформації національного сегменту Глобального Суспільства Знань, як національного сектору Глобального Інформаційного Суспільства, у розумінні їх як основи інноваційного розвитку України, перш за все у середовищі українців, особливо чиновників, окремих науковців, політиків, освітян, державних діячів слід подолати психологічний (а декому і психічний, ментальний) комплекс власної меншовартості стосовно здобутків вітчизняної науки та освіти: і чужого наувчатися, але і свого не цуратися; конструктивно-критично відноситися до досвіду свого та інших країн, а не тільки визначатися здатністю руйнувати не тільки погане, але добрих власних національних здобутків.

3. Для систематизації законодавства України щодо науково-освітньої сфери суспільства пропонується відкинути концепцію фрагментарного законотворення (як таку, що вичерпала свої можливості) і перейти до концепції формування консолідованого законодавства у складі законодавства про інформацію через його кодифікацію. На першому етапі цього пропонується законодавчо консолідувати Закон України «Про освіту», Закон України «Про наукову і науково-освітню діяльність» та Закон України «Про науково-технічну інформацію» в одному Законі: Законі України «Про науку та освіту».

4. Для інкорпорації, консолідації та кодифікації законодавства України про науку та освіту на основних засадничих положеннях Конституції України пропонується Уряду України, Верховній Раді України, Президенту України:

- продемонструвати повагу і звернути належну увагу на українських вчених, які мають значний добрий багаторічний доробок стосовно позитивного вирішення правових, організаційних проблем в сфері науки, освіти, просвіти, культури та інших видів і проявів інформаційної діяльності (у тому числі почути і вітчизняну академічну юридичну науку, освіту, культуру);

- поки не пізно, відмовитися від практики келейного законотворення щодо науки та освіти, інтриганства в структурах міністерств та відомств, в органах державної виконавчої влади, чиновника не варто вважати себе такими, що знають все та знають істину в останній інстанції, набратися гідності, патріотизму, перестати плазувати перед іншими країнами очікуючи від них месій, фінансових подачок, конструктивно-критично відноситися до досвіду інших країн та власного досвіду, перестати шукати пророків в чужих землях, та, на кінець, зрозуміти життєву істину, що ніхто не дасть нам доброго життя, ні Бог, ні герой, якщо ми цього не зробимо самі, своєю громадою;

- організувати за належної фінансової підтримки з державного бюджету, з українських науковців та освітян відповідну робочу групу стосовно розробки консолідованого проекту Закону України «Про науку та освіту» та гармонізації його положень з Конституцією України, нормами права Європейського Союзу та іншими міжнародними нормативно-правовими актами для гідного входження України у вільну

сім'ю держав Європейських народів, інших складових структур міжнародного співтовариства.

У порядку перспектив подальшого розвитку науково-освітнього права України пропонується звернути увагу на державне визнання і сприяння розвитку української наукової школи цього права як чинника підтримки, гарантування Національної безпеки.

Також потребує уваги науковців-кримінологів, юридичних соціологів, філософів права, економістів та інших фахівців дослідження проблеми кореляції рівня державного фінансування науки та освіти з соціальним забезпеченням державою безробіття і протидії злочинності як в Україні, так і порівняння її практики з досвідом інших країн, в першу чергу тих, які вважаються світовими лідерами.

Комплексний підхід до дослідження проблем науки та освіти в Україні має у перспективі сприяти належному правовому забезпеченню їх, не тільки як умовно окремої сфери суспільних відносин, що методологічно помилково розглядається окремими особами в країні лише як амортизатор безробіття, але і як сегменту промислового виробництва, зокрема надання послуг для здобуття знань, у структурі економіки країни, її інноваційного розвитку для забезпечення зростаючих потреб та інтересів людини, громадянина, соціальних спільнот, суспільства, держави, міжнародного співтовариства, а також як важливий, визначальний сегмент Національної безпеки у секторі Національної інформаційної безпеки.

У цьому сенсі пропонується розуміти і вислів народної мудрості: хто володіє інформацією як знаннями, той володіє всім.

Використана література

1. Корсак К. В. Рух Європи до суспільства знань, Болонський процес і Україна /К.В.Корсак, І.С.Каленюк //Вища освіта України.–2004.–№3.–С.22–28.
2. Цимбалюк В. С. Інформаційне право (основи теорії і практики): Монографія. / В. С. Цимбалюк. – К.: « Освіта України », 2010. – 388 с.
3. Цимбалюк В. С. Інформаційне право: концептуальні положення до кодифікації інформаційного законодавства : Монографія./В.С.Цимбалюк.– К.: « Освіта України », 2011. – 426 с.
4. Цимбалюк В. С. Науково-освітнє право як основа гуманітарного, а отже і економічного розвитку суспільства / В. С. Цимбалюк // Наукові пошуки у III тисячолітті: соціальний, правовий, економічний та гуманітарний виміри: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (22–23 квітня 2016 р.). – Кіровоград: «КОД», 2016. –308с.
5. Дмитриев Г. Д. Анатомія американського університета /Г.Д.Дмитриев. – М.: «Народное образование», 2005. – 223 с.
6. Aitbach P.O. (eds.). Higher education in American society (3rd ed.). Amherst, N.Y.: Prometheus Books. 1994.
- 7 Освіта та наука в Німеччині [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://e-works.com.ua/download/4296_Osvita_ta_nayka_v_Nimechchini.html
8. Про освіту : Закон України від 23 травня 1991 р. № 1060-ХІІ зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1060-12/page>
9. Про наукову і науково-технічну діяльність : Закон України від 13 грудня 1991 року № 1977-ХІІ, зі змінами і доповненнями. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/848-19/page>
10. Конституція України. – Київ: «Парламентське видавництво», 2016. – 250 с.